

Egyetlen verso tanúsága

Füst Milán Az *orgonista* című kisregényének keltezéséről

Az *orgonista* című gép- és kézirat létezéséről 1969 óta tud a Füst Milán-filológia.⁴⁶ 1960 második felében és 1961 január hónapban Füst Milán e korábbi munkáját fölhasználva írta meg *A Parnasszus felé* című regényét. A gép- és kéziratot, amelyet a Petőfi Irodalmi Múzeum őriz V. 4140/16. kéziratári jelzet alatt, a borítólapján maga a szerző látta el címmel és keltezte. A kemény külső borítóra ragasztott vignettán egy korábbi föliratot (címet?) olvashatatlaná tett. Maga a vignetta 1921 előtti, hiszen rajta az olvasható, hogy a „CZIMKE TÖRV. VÉDVE”, márpedig a *cz* helyett a *c* írását ugyan már 1903. március 14.-én kelt 862. sz. rendeletével a vallás és közoktatásügyi miniszter eltörölte, de ez csak az iskolák számára volt kötelező új helyesírási szabály, de 1922. október 11.-én a helyesírási szabályzatnak ezt a változtatását a szakminiszter az MTA elnökével karöltve megerősítette, és a hatályát kiterjesztette.⁴⁷ A vignettán vagy címkén ez áll: „Ujabb próbálkozás. / I felv. / 1925”. Alatta egy, a borítóra ragasztott papírcsíkon olvasható a kézirat m. címe: „Az orgonista.”

E szerzői keltezés és címadás bármikor megtörténhetett 1925 és 1967 között. Mivel a keltezés keltezése lehetetlen, e szerzői datálás igazolásához vagy elvetéséhez kell érveket keresnünk, s nem lehet máshonnan, csak magából a gép- és kéziratból. A viszonylag kései, vagyis *A Parnasszus felé* munkálatainak a kezdetéhez köthető keltezést talán a kései címadás valószínűsíti: Az *orgonista* mint műcím nem fordul elő sem az összegyűjtött levelek, sem a teljes napló szöveganyagában.

Ha gép- és kéziratunk, Az *orgonista* az 1920-as évek közepén (vagy második felében) keletkezett, akkor pontosan úgy viszonyul az 1961-ben meg jelent *A Parnasszus felé* című regényhez, mint ahogyan a Nyugatban 1932-ben megjelent *A kapitány felesége* viszonyul az 1959-ben megjelent *Szívek a hínárban* című regényhez.

Füst Milán teljes életművéről nem pontosan egybevágó képet ad az életében publikált anyag újrakiadása és a kézirat hagyatéka. Ez utóbbi mindig mozgásban lévő műalkotás-szöveg eszményét közvetíti, az előbbi alkotásfolyamatok végérvényessé dermedt (definitív)

⁴⁶ „1961 Az összkiadásban *Öröktűzek* címen összegyűjtött elbeszélései és egy régi félbehagyott kézirat nyomán átdolgozott és befejezett új regénye, *A Parnasszus felé*.” Somlyó György: *Füst Milán. Emlékezés és tanulmány*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1969, 245-246. p.

⁴⁷ A magyar helyesírás szabályai. Hivatalos kiadás. Harmadik kiadás, Eggenberger-féle Könyvkereskedés, Rényi Károly, Budapest, 1927, 1. és 96. p.

állapotának az eszményét. A hagyaték vizsgálata kiköveteli a *re-* és *récréation*, az újjáalkotás és felfrissítés gyakorlatának a vizsgálatát. A *Make it new!* imperatívusza a textológus és a filológus számára át- és újraírásként jelenik meg, olyan szerzői technéként, amely a változatlanul hagyás mellett a törléssel és a bővítéssel él. Nem is jelenhet meg a számára másként. De tudnia kell, hogy e *műveletek* (amelyek a későbbi szövegállapot felől tehetők világossá a korábbi szövegállapothoz *képest*) valamely műalkotásfogalom és egy bizonyos műalkotáscsinálás eszközei csupán.

Csak akkor tudjuk összevetni egymással a későbbit és a korábbi, ha *A Parnasszus felé* című regény szövege mellett rendelkezünk *Az orgonista* szövegével is. Ez alapos és fegyelmezett (ellenőrizhető) rekonstrukciós munkát követel meg.

A V. 4140/16. sz. gép- és kézirat hátlapjainak vizsgálata közelebb vihet *Az orgonista* szerzői keltezésének megerősítéséhez vagy elvetéséhez. A szöveg hordozóanyaga gyakran cipel magán időponthoz köthető szövegjeleket.

Az íratgyűttes 124. lapjának versóján olvasható feljegyzés jól datálható: 1924, január 27.-e előtt keletkezett. Füst Milán a feljegyzést bekeretezte, a szöveg ceruzával íródott, rendkívül apró betűkkel (a kiolvashatatlan szót [] jel között kipontozom, az egyetlen bizonytalan névolvasatot /?/ jellel látom el):

1ső hely 6hoz írt vers.

2 [...]

Számos felsorolás Király	- Turcsányi /?/, Kádár J, Lesznai A
Fenyő, Móricz, Karinthy	Lux Terka
Berlini anthologia	Nincs jelentősége – feltörni a közönyt
Révai irod.tört. Est írói	Félistenek
Ujságok, előadások!	Anarchia
Révai lexikon	Despotia – csak az, ami nekik – azt kell
Költők délelőtti – szabad vers	adni, amit parancsolnak

E följegyzésnek – terjedelembiztonsági okokra való tekintettel – csak két elemét értelmezem. A Költők Délelőttiére 1924. január 27.-én került sor. A *Nyugat* 1924/2. számában olvasható a hírek között: „Nyugat-matinék. A Nyugat szerkesztősége a folyó évben a Fővárosi Operettszínház-ban egy irodalmi matinét rendez. Az első matiné Költők Délelőttié lesz, amelyet követni fognak az Elbeszélők, Drámaírók, Fiatal Írók, Kritikusok Délelőttié-i. A Költők Délelőttié január hó 27-én., vasárnap 11 órakor kezdődik. Műsora a következő: Fenyő

Miksa bevezető előadása, Babits Mihály, Füst Milán Gellért Oszkár, Heltai Jenő, Karinthy Frigyes, Kosztolányi Dezső, Nagy Zoltán, Szép Ernő és Tóth Árpád vallomásai és verselőadásai.” Ami a versek fölolvassása előtti „vallomásokat” illeti, Füst Miláné ránk maradt a Teljes Naplóban, az 1924-es, a január 23 és január 28 között írott részben.⁴⁸ Itt adom, mert rövid, a teljes szöveget, amely bizvást fölvehető Füst Milán ars poeticus jellegű szövegei közé *Előbeszéd elmondandó verseimhez* címmel: „Előbeszéd elmondandó verseimhez: Verseket én már nem írok s azért nem, mert a fiatalságnak az a szenvedélyessége, amely a lyrai munkákat sugallja – elmúlt. Oly rég volt, hogy lyrikus voltam, hogy e kis munkák nékem már szinte idegenek.... Nem szívesen állok elő velük, mert nem szeretem már a lyrát – a magam elmúlt lyráját sem... Mégis: annyi még megmaradt bennem a régi lyrikusból, hogy ohajtanám, örvidenék, ha legalább más szeretné e verseket.... azt pedig szinte megvallom, szerencsének tartanám, ha valaki olyannyira hívükké szegödnék, hogy megkísérelné megszerettetni velem azt, amiről úgy érzem, örökre elmúlt: ifjúkoromat s ami avval egy: lyrámat. Ha vitatkoznék, próbálna meggyözüni, jobban tudná szeretni és védeni velem szemben azt, ami az enyém volt valaha, - de megtagadtam.... S főként azért esne ez jól nekem, mert ez a titkos remény él bennem, hogy hátha mégiscsak visszatéríthetne hozzájuk. Ez a titkos gyermekes remény, hogy valami, - ha a legkisebb jel is..... valami mégiscsak igazolni fogja előttem azt, amit nem szeretek már s ami mégis legdrágább nekem: ifjúkoromat.... ez indított rá, hogy a költök délelöttjén, holott már nem vagyok költő, mégis felolvassak. Három olyan verset választottam ki, amely talán ma is kiállja még azt a kritikusi, hideg vizsgálódást, amelylyel régi verseimet nézem.” Ez közvetlenül a felolvasó matiné előtt készült. De magára a felolvasás egészére Füst Milán a naplóban visszatér, ő keltezte, 1924. február 17.-én, s itt előkerül a 124v-n olvasható egyik elem, a „Félistenek”. „S mily ellenszenves, - hogy itt, a Nyugatnál örökös félisten-kultusz van..... s hogy ebbe az írókat beleugratják, akik maguk is valamivé szeretnének lenni.... S egymásnak ez a kölcsönös agyba-föbe dícsérése.... sajnálom, hogy részt vettem ebben!”⁴⁹

A továbbiakban Az *orgonista* gép- és kéziratának csak az *írógévelt versöit* regisztrálom. A 21. lap hátoldalán összefüggő gévelt szöveg olvasható, a tetején gévelt lapszámozással („60./”): a szöveg a *Húsz éves korom jegyzetei* című naplórész gévelt és

⁴⁸ Füst Milán: *Teljes Napló*, sajtó alá rendezte Szilágyi Judit, Fekete Sas Kiadó, Budapest, 1999, Második kötet, 13. p.

⁴⁹ Füst Milán: *Teljes Napló*, id. kiad., II. kötet, 24. p.

kézzel javított variánsa.⁵⁰ Terjedelembiztonsági okokra való tekintettel a szöveget itt nem közlöm és nem értelmezem.

A 24. lap hátoldalán összefüggő gépelt szöveg olvasható, fordítva jelentkező másodpéldány, mert a gépelés előtt az indigót a gépelő fordítva helyezte be a lapok közé. Kézitükör segítségével könnyen olvasható. A verso tetején gépelt lapszámozás („42./”): a szöveg a *Húsz éves korom jegyzetei* című naplórész gépelt és kézzel javított variánsa.⁵¹

A 22. lap hátoldalán összefüggő gépelt versszöveg olvasható. A költemény az eddig két újraalkotási fázisban vagy állapotban ismert *A mélyen alvó* című költemény legkorábbi szövege. Az *A mélyen alvó (I.)* a *Nyugatban* jelent meg 1924 májusában (az *A mélyen alvó (II.)* 1934-ben a *Füst Milán válogatott versei* kötetben). Mivel az I. és a II. változat egymáshoz képest is több hozzáadást, mint törlést tartalmaz, s mivel a 23v a legkisebb terjedelmű szöveg, ezt kell a „naív” vagy 0. költeménynek tekintenünk.⁵²

A 23. lap hátoldala filológiai szempontból az irategyüttes talán legbeszédesebb hátoldala, szintén írógépelt másodlat. A verso teljes szövege a következő:

80./

ismerését jött kifejezni. Ezt tudták is róla s ezért szánakozó, fölényes mosolylyal fogadták, - de azért megmutatták neki az árut.

Az élet árja elragad,
Most távozom s tán visszatérek,
Ki tudja, merre vet az élet,
Hát isten véletek, barátim.

A sokféle sors, ahogy elfér, hogy elcsuszik egymás mellett.

Fülelni fogok, talán sikerülhet ellesnem egy szót a láthatatlanok beszédeiből. – Már régen elporladtak mind, akik e történet szereplői s a földön nem (1) vezet vissza nyom elmúlt életükhöz. Csak a (2) frohleiteni kápolna egyik Szüzanya-szobra őrzi emléküket. Gyengéd kéztartással emeli gyermekét s, mintha lelkével támogatná a gyertyafénytől megvilágított kisdedet.

Az ő arca is ragyog, de, mintha minden fényét rámosolyogná, (3) a gyermekekre. Ezt

⁵⁰ Összevetendő: Füst Milán: *Teljes Napló*, id. kiad., II. kötet, 759-760. p.

⁵¹ Összevetendő: Füst Milán: *Teljes Napló*, id. kiad., II. kötet, 746. p.

⁵² Részletesen: Szigeti Csaba: *Az újrairó Füst Milán valahány költeménye* (*A mélyen alvó és az Éji szó*, feltámadás előtt), megj. előtt az *Irodalomtörténetben*.

a szobrot emeltette Kristó Baldus szabad polgár és nyergesmester hitvese annak emlékére, hogy a Madonna meghallgatta őt és fia született. Ez az asszony rendkívül szomorú volt mindig. Egy este már ágyában feküdt s keserűn hallgatta legényük Tóbiás vidám énekét, mely a műhelyből a gyertya barátságos fényével együtt (4) szüremlett be hozzá, amikor egyszerre így kiáltott fel: - Óh, mily bol-

dogok ezek! Vajjon meddig kell még várnom, hogy én is, én is egy kis örömet lássak végre! – Ezzel elaludt. Álmában egy hang megszólította őt s így szólt hozzá: - Talán csak van kedved egy évig várni.... S ha addig nem is lesz egy csep örömöd.... Akkor majd megörvendeztetlek. S egy év múlva valóban gyermeke született. – Az utolsó négy hónapban csakis magammal törődtem és inyenc élvezeteimmel: hogy a gyermek minnél szebbé legyen, - de attól a perctől fogva, mielőtt megszületett, senkivel és semmivel sem törődtem többé, csak a gyermekemmel, - mesélte sugározva asszony-látogatóinak. S ez a gyermek csodálatosképpen minden tekintetben olyanná lett, amilyennek anyja őt valaha is álmaiban elképzelte, vagy kívánta volna magának: így, ami az asszonynak legfőbb óhaja volt, már kora ifjúságában zenével kezdett foglalkozni.

-
- (1) a »nem« átitkszelve, fölötte szintén írógéppel: alig
 - (2) a mondatkezdet sorközbe gépelt azonnali javítás
 - (3) sorközbe gépelve: rásugározna
 - (4) az »együtt« sorközbe gépelve

Ami ezen a hátoldalon olvasható, azt 3 részre kell bontanunk.

A „Fülelni fogok...” kezdetű rész, egészen az oldal aljáig, *Az organista* – ha úgy tetszik, *A Parnasszus felé* – kezdete. E két regény kezdetét 4 változatban ismerjük: 1) az itt közölt verzió; 2) *Az organista* című gép- és kézirategyüttes 1., gépelt lapja; 3) a kiadó számára 1961. január 28.-án befejezett gép- és kézirat legeleje; 4) a nyomtatásban 1961-ben megjelent *A Parnasszus felé* kezdete. Amint a földrajzi és a személynevek megváltoztatása egyértelműen tanúsítja, e gépelt hátoldal a 4 változat közül időben a legkorábbi. Például míg 1961-ben a Szűzanya-szobor „/.../ a kőszegi, vagy ahogy a bennlakók egymást közt nevezték: günsi templom sötét oldalhajójában /.../” állt (*A Parnasszus felé*), s *Az organista* első lapján „/.../ a frohleiteni templom sötét oldal-hajójában /.../”, addig itt „Csak a frohleiteni kápolna egyik Szűzanya-szobra őrzi emléküket”. De hogy az átírások sorozatában az időben legkorábbi

rétegről van szó, azt világosan az apa neve jelzi: itt még nem Baldus Sebestyén, hanem Kristó Baldus.

A hátoldal elkülönülő eleme vagy része a négysoros búcsúének. A szerző újjáalkotási gyakorlata miatt hozzá kell szoknunk, hogy »ugyanaz« a szövegrész vagy –elem többször, különböző környezetekben kerül elénk. A hozzánk legközelebb álló időből indulok ki és haladok időben visszafelé. E négysoros kétszer olvasható *A Parnasszus felé* kötetben. Először szerkezetileg igen hangsúlyos ponton, a 2 részre tagolódó regény első részének a végén, amikor a fiatal orgonista utazásra készül. Ez a gyermekkor lezárulásának regénybeli helyzete: tanítója és mentora énekli neki.⁵³ Az énekről János páter azt mondja, hogy diák korában énekelték ezt, ha valaki elutazott. Csekély szövegváltoztatással a négyből három sor később úgy jön elő, mint ami egy hangverseny megadott témája.⁵⁴ Az 1925-re keltezett kéziratban – a későbbi betoldások miatt a kézirat lapszámozása itt már kétszeres: fent 110. oldal, lent 114. oldal – ugyanebben a búcsú-jelenetben szerepel a vers. A búcsú-ének első sora viszont megismétlése egy Füst Milán-költemény egy részének. A *Naenia* 1920-ban jelent meg, a *Nyugat* ez évi 23-24. számában (a közös szövegrészt aláhúzással emelem ki):

*Nyers éneket teli szívvel fűjtál
És nem volt benned semmi félelem,
»Nagyot ugrani! – Az élet árja
Habjai tornyosúlván, - elragad.«*

A fiatal orgonista, Baldus János a két regényben nagyot „ugrik”: Frohlebenből illetve Kőszegről Lipcsébe megy.

A 23. lap bemutatott hátoldalán, a gépelt szöveg jobb felső sarkában oldalszámozás látható: „80./”. A négysoros verset megelőzi másfél gépelt sor. Mint Szilágyi Juditnak a *Teljes Napló*hoz írott utószavából kiderült, a textológusoknak már régóta hiányzott egy bizonyos 80. oldal. A szövegkiadót idézem: „Ebben az időben született a *Jegyzetek 1905-ből* és a *Húsz éves koromjegyzetei*, összesen 79 gépelt oldalnyi (torzóban maradt) anyaga. /.../ Valamivel korábban keletkezhetett, egy, a *Napló* kutatóit általában megtévesztő, hiszen ugyancsak 79 oldalas, gépirat. A megnevezés nélküli, töredékben maradt szöveg tematikájában közvetlenül kapcsolható az ebben az időszakban írt, szinte minden naplójegyzet-átdolgozáshoz. Mintha

⁵³ Füst Milán: *A Parnasszus felé*, Fekete Sas Kiadó, Budapest, 2005, 155. p.

⁵⁴ Füst Milán: *A Parnasszus felé*, id. kiad., 239. p.

ebből vált volna ki az *Egy író naplójából*, az *Egy ember élete*, a *Jegyzetek 1905-ből* s a *Húsz éves korom jegyzetei* is.”⁵⁵

Ez a hátoldal a *Húsz éves korom jegyzetei* befejezését tartalmazza. Idézem a *Teljes Naplóból* a szöveget; a közös apró szövegrészt **félkövér** betűkkel adom:

„ – Valaha talán iparos volt, mert rendkívüli módon tudta méltányolni a jó iparos-munkát s valósággal, mint egy udvarló, olyan bókokat mondott egyenesen a mester szeméi közé nézve s kezével latolgatva a megdicsért holmit. Persze szegény feje nem vett soha semmit, csak éppen elismerését **jött kifejezni. Ezt tudták is róla** s ezért szánakozó, fölényes mosolylyal fogadták, - de azért megmutatták néki az árut.”⁵⁶

„A sokféle sors, ahogy elfér, hogy elcsuszik egymás mellett.” *Az organista* és *A Parnasszus felé* később elhagyott kezdő mondata? A *Húsz éves korom jegyzetei* záró mondata?

Ami *Az organista* kéziratának szerzői keltezését illeti, az 1925-re datálást egyértelműen megerősíteni nem tudom, de ami lényegesebb, falszifikálni sem. Ugyanakkor a 23v arról tanúskodik, hogy *Az organista* szövege nem pusztán az 1961-ben megjelent *A Parnasszus felé* pre-textusa, szövegelőzménye, időben korai fogalmazványa. Kétségtelenül ez is. Ám ha autonóm műalkotásként leszünk képesek a kezünkbe venni, ez az 1920-as évekből való regény kinyílik a *Húsz éves korom jegyzetei* szövege felé, a műalkotásként megszerkesztett és – alkotásszerűségét biztosítandó – újra- meg újra átírt napló felé. Mert Füst Milán többszörösen és többféleképpen írta meg és zárta le egyszeri és egyféle gyermek- és ifjúkorát, 37 évesen az 1920-as években éppúgy, mint az 1950-es évek végén és 1960-ban, 73 éves korában. Mindez nem csak az újraírások vagy újjáalkotások további alapos vizsgálatát helyezi előtérbe, hanem az életmű hosszanti, »longitudiális« vizsgálatát is, Füst Milán Don Quichotte-i időmúlás-ellenességének a kutatását.

⁵⁵ Szilágyi Judit: *Füst Milán naplóiról (Filológiai, textológiai bemutatás)*, in: Füst Milán: *Teljes Napló*, id. kiad., II. kötet, 880. p.

⁵⁶ Füst Milán: *Teljes Napló*, id. kiad., II. kötet, 778. p. és PIM K. V. 4140/16., 23v.